

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2024 (Ekim/October)

İbn Berrecân el-İşbîlî'nin (öl. 536/1141) Münâsebâtü'l-Kur'ân'a Yaklaşımı*

İbn Berrecân al-Ishbîlî's (d. 536/1141) Approach to Tenâsub al-Qur'ân

مقاربة ابن برجان الإشبلي (ت. 536/1141) لمناسبات القرآن

Halil İbrahim GÖRGÜN

Araştırma Görevlisi Dr, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı

Research assistant Dr, Kastamonu University, Faculty of Theology

Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Kastamonu, TÜRKİYE

h.ibrahimgorgun@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3146-5148>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 11/06/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 17/10/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2024

Atıf / Citation: Görgün, Halil İbrahim. “İbn Berrecân el-İşbîlî'nin (öl. 536/1141) Münâsebâtü'l-Kur'ân'a Yaklaşımı”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Ekim/October, 2024), 598-619.

<https://doi.org/10.31121/tader.1494301>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

* Bu makale, Marmara Üniversitesi'nde Prof. Dr. Muhsin DEMİRCİ danışmanlığında hazırlanan “İbn Berrecân'ın Vahiy ve İ'tibâr Anlayışı” isimli doktora tezindeki bilgilerden istifade edilerek hazırlanmıştır

Öz

Kur'ân ilimlerinin önemli konularından biri olan münâsebet ilmi, klasik alimler tarafından müstakil çalışmalara konu edilmiştir. Bu makalenin amacı, İbn Berrecân'ın "Münâsebâtü'l-Kur'ân" anlayışını inceleyerek Kur'an'daki âyet ve sûreler arasındaki ilişkilerin nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaktır. Ayrıca müfessirin münâsebet ilmini, nazım üzerinden ilâhî kelamla irtibatlı olarak dikkate aldığını göstermektedir. İbn Berrecân'ın tefsirinde bu ilmin yerini belirlemek ve Kur'an'ın bütüncül yapısının anlamlandırılmasında kullandığı sistemi analiz etmek, bu çalışmanın temel hedefidir. Bu araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. İbn Berrecân, lafız olarak münâsebet kelimesini kullanmasa da bu manayı/mefhumu çağrıştıran nazım ve intizâm gibi kelimeler üzerinden meseleye yer vermiştir. Bu çalışmada, müfessirin genel düşüncesi ortaya konulmuş, onun münâsebet ilmine dair teorik yaklaşımı vurgulanmış ve ilâhî kelâmın netice olarak münâsebete haiz olduğu düşüncesinin altı çizilmiştir. Diğer taraftan bu çalışmada onun münâsebâtü'l-Kur'ân anlayışı; âyet-sûreler arası münâsebet ve ilâhî intizâm şeklinde iki temel üzere dikkate alınmıştır. İbn Berrecân'a göre hayat kaynağı olan Kur'ân, ilâhî sıfatlar üzerinden kişinin olgunlaşmasını sağlayacaktır. Vahiy hayat kaynağı haline getiren insan, vahiyyle bağına güçlendirerek yaşananlardan ibretler çıkaracaktır. Müfessir açısından bu çerçevede vahyin münâsebet özelliği barındırması âlemdeki uyumla benzeşmekte, âlem ve vahiy *Hakîm* olan Allah'ın sıfatının tecelligâhı olmaktadır. Bu noktada tûmdengelim olarak Kur'ân'da yer alan münâsebet, kelâmın cüzlerinde de aşikâr olmaktadır. Tikellerde fark edilen bu durum ise tümevarımla sistematik hale büründürülebilir. Dolayısıyla vahiy, ilâhî ilme bağlı olarak bütünlük arz ederken, dilsel uyum sonucunu mündemiçtir. Bu sebeple tikeller olarak âyetlerin kendisinde, öncesi ve sonrasındaki diğer âyet ve sûrelerle de uyumu söz konusudur. Makalenin sonuç kısmında münâsebet ilminin ilâhî kelamla ilişkisi vurgulanmış, İbn Berrecân'ın bu yaklaşımının sonraki alimlere etkisinin hususî olarak çalışılması gerekliliği belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Endülüs, Kur'ân İlimleri, Münâsebâtü'l-Kur'ân, İbn Berrecân, Âlem

Abstract

The science of munâsabâh is one of the important topics in Qur'ânic sciences and has been the subject of independent studies by classical scholars. The aim of this article is to examine Ibn Barraĵân's understanding of "Munâsabât al-Qur'ân" and reveal how the relationships between verses and chapters in the Qur'ân are evaluated. It also aims to show that Ibn Barraĵân considers the science of munâsabâh in relation to divine speech through "nazm". The primary goal of this study is to determine the place of this science in Ibn Barraĵân's exegesis and analyze the system he used to make sense of the Qur'ân's holistic structure. The document analysis method has been employed in this research. Although Ibn Barraĵân does not explicitly use the term "munâsabâh," he addresses the issue through words like "nazm" and "intizâm," which evoke a similar meaning. In this study, the general thought of Ibn Barraĵân is presented, followed by an emphasis on his theoretical approach to the science of munâsabâh, highlighting the idea that divine speech inherently possesses harmony. Moreover, Ibn Barraĵân's understanding of "Munâsabât al-Qur'ân" is examined based on two main principles: divine coherence/intizâm and the relationships between verses and chapters. According to Ibn Barraĵân, the Qur'ân, which is a source of life, enables the maturation of a person through divine attributes. A person who makes revelation the source of their life will strengthen their connection with it and draw lessons from life's events. From the perspective of Ibn Barraĵân, the characteristic of coherence in revelation resembles the harmony found in the universe, with both the universe and revelation being manifestations of the attributes of Allah, the Wise. At this point, the munâsabâh present in the Qur'ân, as seen through deduction, is also evident in the components of divine speech. This situation, observed in particulars, can be systematized through induction. Therefore, while revelation presents a holistic structure based on divine knowledge, it also contains linguistic harmony. For this reason, there is a harmony not only within the verses themselves but also between the preceding and succeeding verses and chapters. In the conclusion of the article, the relationship between the science of munâsabâh and divine speech is discussed, and the necessity of studying Ibn Barraĵân's influence on subsequent scholars is emphasized.

Keywords: Tafsîr, Andalus, Qur'ânic Sciences, Tanâsub al-Qur'ân, Ibn Barraĵân, Universe.

علم المناسبات من العلوم المهمة في دراسات القرآن ، وقد تناوله المتقدمون من العلماء في أبحاث مستقلة. تهدف هذه المقالة إلى دراسة تصور ابن برجان لمفهوم "مناسبات القرآن"، من خلال تحليل الكيفية التي تُقيم بها العلاقات بين الآيات والسور في القرآن الكريم. كما تسعى إلى توضيح الكيفية التي من خلالها اعتبر ابن برجان علم المناسبات مرتبطاً بالنظم القرآني وتبين كيفية انعكاسه على الكلام الإلهي إضافة إلى تحديد مكانة هذا العلم في تفسير ابن برجان، وتحليل المنهج الذي استخدمه في تفسير البنية الشاملة للقرآن الكريم هذه هي الأهداف الأساسية لهذه المقالة. استخدمت الدراسة منهج تحليل الوثائق. وتجدر الإشارة إلى أن ابن برجان لم يستخدم لفظ "المناسبة" بشكل مباشر، إلا أنه أشار إلى هذا المفهوم باستخدام مصطلحات مثل "النظم" و"الانتظام". إضافة إلى ما سبق فإن المقالة تتناول فكر المفسر بشكل عام، ثم تركز على نهجه النظري فيما يتعلق بعلم المناسبات، مع التأكيد على فكرة أن الكلام الإلهي يتميز بالمناسبة تم تحليل فهم ابن برجان لمفهوم "مناسبات القرآن" بناءً على محورين أساسيين: "الانتظام الإلهي" و"المناسبة بين الآيات والسور". وفقاً لابن برجان، فإن القرآن الكريم باعتباره مصدرًا للحياة، يساعد الإنسان على النضج من خلال ارتباطه بالصفات الإلهية. فالإنسان الذي يجعل من الوحي مصدرًا لحياته يعزز ارتباطه بالوحي ويستخلص العبر من الأحداث يرى ابن برجان أن مناسبة الوحي تتشابه مع النظام الذي يشمل الكون، حيث يُعد الكون والوحي مظهرين من مظاهر صفات الله الحكيم. في هذا السياق، يصبح مفهوم المناسبة واضحاً في أجزاء الكلام الإلهي. ويمكن تحويل هذا النظام الملاحظ في الجزئيات إلى منهج شامل باستخدام الاستقراء. بالتالي، يظهر الوحي كوحدة متكاملة، ويشمل التناسق اللغوي كنتيجة لهذه المناسبة. ولهذا السبب، تظهر المناسبة في الآيات نفسها وكذلك بينها وبين الآيات والسور السابقة واللاحقة في خاتمة المقالة، تمت مناقشة العلاقة بين علم المناسبة والكلام الإلهي، وتم التأكيد على ضرورة إجراء دراسات أكثر تعمقاً حول تأثير منهج ابن برجان على العلماء المتأخرين.

الكلمات الرئيسية: التفسير، الأندلس، علوم القرآن، مناسبات القرآن، ابن برجان -العالم.

Giriş

Ebu'l-Hakem İbn Berrecân el-İşbîlî'nin hayatıyla ilgili birçok çalışma bulunmakta ancak kaynaklarda hayatına dair detaylı bilgi eksikliği bütün modern çalışmalarda vurgulanmaktadır.¹ İbnü'l-Ebbâr (öl. 658/1259) da dahil olmak üzere tabakât ve tarih kitaplarında İbn Berrecân'ın hayatıyla ilgili detaylı bir bilgi bulmak mümkün gözükmemektedir. Bu süreçte aktarılan bilgiler ise genellikle birbirinden nakil şeklindedir. İbn Berrecân'dan bahseden kaynaklar çoğunlukla müfessire birkaç cümle ya da paragrafta değinmiş, Endülüs bölgesinin önemli sûfilerinden olan İbnü'l-Arif'ten (öl. 536/1141)² bahsederken dolaylı olarak ona da temas etmişlerdir.³ İbnü'l-Ebbâr, İbn Berrecân hakkında bilgi verirken aslının Afrika'dan olduğunu, Ebu'l-Hakem künyesiyle anıldığını belirtmiştir. Onu; kıraat ve hadiste bilgi sahibi, kelamda tahkik ehli, fıkhıta içtihat, tasavvufta zühd sahibi bir alim olarak tanımlamıştır.⁴ Künyesi hakkında farklı görüşler nakledilen İbn Berrecân isminin, İbn Ebi'r-Ricâl kullanımının ses değişikliği sebebiyle gerçekleştiği ifade edilmektedir.⁵

¹ Müfessir hakkında yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarında hayatına değinildiği için araştırmamızda bu konuya yer vermedik. bk. Hamza Küçük, *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997); Abdulmutalip Arpa, *İbn Berrecân ve El-İrşad isimli tefsirindeki Fatiha, Kehf ve Hucurat surelerinin tefsirinin tahkiki* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003); Mahmûd Abdu'l-Kerîm Fâtih Hüsnî, *Menhecü'l-İmâm İbn Berrecân fî tefsirihi v. 536* (Amman: Câmîatü'l-Yermûk, Doktora Tezi, 2009); Usâme Muhammed Mâcid Abdullah Câbir, *el-Münâsebâtü'l-Kur'âniyye 'inde İbn Berrecân el-Endelüsî Diraseten Menhecîyeten Tabîkiyyeten* (Amman: Câmîatü'l-Ulûmi'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye, Doktora Tezi, 2014); Yousef Casewit, *The Mystics of al-Andalus Ibn Barrajân and Islamic Thought in the Twelfth Century* (United Kingdom: Cambridge University Press, 2017); Mehmet Yıldız, *Kudüs'ün Fethini Müjdeleyen Endülüslü Sûfî İbn Berrecân* (İstanbul: Rağbet, 2019); Hamza Akkurt, *İbn Berrecân Tefsirinde İşârî Yön* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

² Nihat Azamat, "İbnü'l-Arif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/522-523.

³ Hamza Küçük - Hülya Küçük, "Endülüs'ten Önemli Bir Sima: İbn Berrecân", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14 (Mart 2002), 129.

⁴ Ebû Abdullah el-Kudâî İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li Kitâbi's-silâ* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1995), 3/21.

⁵ ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-nubelâ*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 14/465. Farklı kullanımlar için bk. Küçük, *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 10-11.

Kur'ân ilimlerinin önemli dallarından biri olan münâsebet ilmi, âyet ve sûreler arasındaki anlam ve bağlam ilişkilerini inceleyen bir disiplindir. Bu ilim, Kur'ân'ın sadece içerik yönünü değil, âyetlerin dizilişi ve birbirleriyle olan bağlantılarını da dikkate alarak ilahî mesajın bütüncül yapısını ortaya koymayı amaçlar.⁶ Klasik dönem İslam alimleri, Kur'ân'ın içerdiği derin hikmetleri ve nazmındaki ince uyumu daha iyi kavrayabilmek için münâsebet ilmine önem vermişlerdir. Bu kapsamda yapılan müstakil çalışmalar, Kur'ân'daki estetik düzeni ve âyetler ile sûreler arasındaki anlam bütünlüğünü daha net bir şekilde ortaya çıkarmaya yönelmiş, vahyin hikmetlerini keşfetme çabasına odaklanmıştır. Bu ilmin tarihi gelişiminin diğer Kur'ân ilimlerine nispetle geç başlamış olması, bizi münâsebâtü'l-Kur'ân düşüncesinin tefsirlerde yer bulmadığına dair bir anlayışa sevk etmemelidir.⁷ Bu bağlamda münâsebâtü'l-Kur'ân, Endülüs düşüncesinde önemli bir yeri bulunan ve bu ilmin serencamında erken sayılabilecek bir dönemde yaşamış olan Ebu'l-Hakem İbn Berrecân'ın (öl.536/1141) *Tenbîhu'l-efhâm* isimli eserinde sıklıkla başvurduğu bir meseledir.⁸

Kur'ân'ın manasının anlaşılmasına katkısı olması sebebiyle, birçok klasik dönem aliminin münâsebet ilmine önem verdiğini söyleyebiliriz.⁹ Bu ilmin ilk akla getirdiği kimse olan Burhânüddîn el-Bikâî'nin (öl.885/1480) münâsebet konusundaki fikirleri önemlidir. Klasik dönemde bu ilme itiraz edenler olmakla birlikte, bugün bu konunun önemini ortaya koyan hususî çalışmalar kaleme alındığı görülmektedir.¹⁰ Bu çalışmada, İbn Berrecân'ın *Tenbîhu'l-efhâm*'ı özelinde esmâ ve sıfatları merkeze alarak, ilâhî intizâm çerçevesinde konuyu dikkate almasına değinilecektir. Bunun yanı sıra onun âyet ve sûreler arasında mevcut olan münâsebet değinme yöntemini ortaya konulacaktır. Böylelikle onun münâsebet anlayışının tümevarım ve tündengelim şeklinde çift boyutluluğunu göstermeyi hedeflemekteyiz. Tabii ki bu başlıklandırmanın onun bu ilme dair yazdıklarından tamamını değil bir kısmını içerdiğini ancak bu çalışmada, münâsebet düşüncesinin mihverini ortaya koyduğumuzu söylemeliyiz.

Münâsebâtü'l-Kur'ân kavramının ilk asırlarda söz konusu edildiği ve âyetler arasında münâsebet kurmanın ilk dönemlerden itibaren bulunabileceği söylenmiş, bu durumun örneği

⁶ Bedreddin ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 1/35-36; Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmu'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemerlî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2007), 695-698; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 211-212; Mehmet Faik Yılmaz, "Münâsebâtü'l-Âyât ve 's-Süver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/569.

⁷ Bu mesele özelinde münâsebet ilminin erken dönemdeki izler için bk. Ersin Kabakçı, "Âyetler Arası Münâsebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihi Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîru Mukâtil Örneği", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim 2020), 420-442; a.mlf., "Erken Dönem Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründe Münâsebâtü'l-Kur'ân'ın İzlerine Dair Bir İnceleme: Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân ve el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân Örneği", *Rize İlahiyat Dergisi* 23 (Nisan 2023), 19-29.

⁸ Ebu'l-Hakem İbn Berrecân, *Tefsîru İbn Berrecân: Tenbîhu'l-Efhâm ilâ Tedebbürü'l-Kitâbi'l-Hakîm ve 't-Taarrufu'l-Âyât ve 'n-Nebei'l-Azîm*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), thk. Fâtih Hüsni Abdi'l-Kerîm (Riyâd: Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, 2016).

⁹ Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009); Kabakçı, "Âyetler Arası Münâsebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihi Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîru Mukâtil Örneği", 420-442; Kabakçı, "Erken Dönem Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründe Münâsebâtü'l-Kur'ân'ın İzlerine Dair Bir İnceleme: Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân ve el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân Örneği", 19-29.

¹⁰ Zerkeşi ve Süyûtî'nin münâsebet ilmine muhalefet konusunda aktardığı bilgileri kritik etmesi açısından bk. Nureddin İtir, "Münâsebet İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi", çev. Eyüp Yaka, *İslami İlimler Dergisi* 1/2 (01 Ekim 2006), 222-224.

olarak Mukâtil b. Süleymân'ın (öl. 150/767) tefsirinde münâsebet ilminin içerik olarak mevcut olduğu ifade edilmiştir.¹¹ Sûreler arası irtibatın münâsebeti meselesi tartışmalı olsa da âyetler arasında münâsebet kurmak, âyetlerin tevkîfî oluşu bağlamında ilk dönem tefsirlerinde araştırmaya değer durmaktadır. Dolayısıyla ilgili literatürde sonraki asırlara kadar müstakil eser kaleme alınmamış olması, bu ilmin geçmiş âlimlerin eserlerinde yer almadığı şeklinde bir düşünceye sevk etmemelidir.¹² İbn Berrecân'ın muasırı Zemahşerî (öl. 538/1144), *Keşşâf*'ta nazm kavramına çokça yer vermiştir.¹³ Nitekim modern çalışmalarda, İbn Berrecân'ın münâsebet ilmine ne kadar fazla dikkat çektiği göz ardı edilmiş, Bikâî'nin arasında yer almasına rağmen İbn Berrecân'a, günümüz çalışmalarında neredeyse hiç temas edilmemiştir. Bunun en önemli sebepleri arasında eserin henüz yeni sayılacak bir zaman diliminde tahkik edilmiş olması sayılabilir. Ayrıca sûfi kimliğinin ön planda yer alması, tefsirci kimliğini gölgelemiş olabilir. Benzer eksiklikler İbn Berrecân'la aynı tarihlerde yaşamış olan Hâkim el-Cüşemî (öl. 494/1101) ve Şehristânî (öl. 548/1153) gibi tefsir sahibi kimseler hakkında da geçerlidir. Onların da nazm kavramı özelinde konuya dair görüşleri dikkate değerdir.

Ulema genel olarak bu ilme ihtimam göstermekle birlikte, İzz b. Abdüsselâm (öl. 660/1262) ve Şevkânî (öl. 1250/1834) gibi âlimlerin meselenin hilafına görüş belirttikleri söylenmektedir.¹⁴ Aslında bu farklılaşmanın altında yatan sebep, münâsebet ilmini dikkate alanlar tarafından Kur'ân'ın bir telif olarak düşünülmesi ve bu ilmin nüzul süreçlerini ihmal eden bir yönünün olması sebebiyledir. Nitekim Kur'ân'ın nüzulünde zamansal farklılık bulunması ve dış bağlamın değişmesi münâsebet ilmini zayıflatırken, sebep-i nüzulü dikkate alarak tefsir yapmayı gerektirmektedir. Âlimlerin görüş ayrılığının Kur'ân ilimlerindeki bir tezahürü de münâsebet ve sebep-i nüzul olarak belirginleşmiş; özellikle sûrelerin bütünlüğü meselesinde, sûrenin bütünle ilişkisinin mi yoksa nüzul sebebinin çizdiği sınırın mı öncelikli olarak dikkate alınması gerekir problemi oluşmuştur.¹⁵

Müfessirin münâsebâtü'l-Kur'ân yaklaşımı hakkında doktora tezi yazan Câbir, İbn Berrecân özelinde; sûreler arası münâsebet, tek sûredeki icmali münâsebet, âyetler arasında münâsebet ve sûrenin konuları arasındaki münâsebet şeklinde dört başlık olarak konuya yer

¹¹ Kabakçı, “Âyetler Arası Münasebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihî Kökenine Yönelik Bir Sorulama: Tefsîru Mukâtil Örneği”, 420-442.

¹² Yavuz Tuğberk, *Münâsebâtü'l-Kur'ân Çerçevesinde Mekkî Sureler Arası Bağlam* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 78-86.

¹³ Bu çerçevede Mehmet Taha Boyalık'ın Abdülkâhir Cürçânî'nin (öl. 471/1079) sözdizimi teorisi hakkındaki çalışması oldukça önemlidir. O, Zemahşerî'yi bu teorinin tefsir geleneğinde uygulayıcısı olarak değerlendirir. Yazar, nazm kavramını sözdizimi teorisi bağlamında kullanarak Kur'ân'ın i'câzı meselesiyle irtibatlandırmıştır. Ayrıntılar için bk. Mehmet Taha Boyalık, *Abdülkâhir Cürçânî'nin Sözdizimi Teorisi ve Tefsir Geleneğine Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014). Sonraki yıllarda tezin ilk bölümü geliştirilerek yeniden düzenlenmiştir. Bu çalışmada Abdülkâhir'in nazm kavramını 133 defa kullandığı tespit edilmiştir: a.mlf., *Dil, Söz ve Fesâhat Abdülkâhir el-Cürçânî'nin Sözdizimi Nazariyesi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), ek2, 255.

¹⁴ Şevkânî, Kur'ân nüzulünü zamansal olarak dikkate almış, geçmiş alimleri bu konuda tenkit etmiştir. bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, (Dimeşk-Beyrut, 1414), 1/85-87; Yılmaz, “Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver”, 31/569; Tuğberk, *Münâsebâtü'l-Kur'ân Çerçevesinde Mekkî Sureler Arası Bağlam*, 86.

¹⁵ Bu çerçevede, fıkıh usulünde yer alan “sebebin hususiliği lafzın umumiliğine mani değildir.” ilkesiyle irtibatlandırılmalıdır. Mesele özelinde bk. Muhammed İsa Yüksek, “Tefsirde Sebeb-i Nüzulün Bağlayıcılığı ve İşlevi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 407-438.

vermiştir.¹⁶ Bu çalışma İbn Berrecân'ın görüşlerini toplaması ve detaylı bir şekilde tasnif etmesi açısından kıymetlidir. Ancak meselenin özüne inmeksiz İbn Berrecân'ın tefsirinden nakille yetinilmiş, bizce değerlendirme boyutu yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla meselenin İbn Berrecân özelinde tahlil edilmesi ve münâsebete yaklaşımındaki temel saikin araştırılması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu sebeple münâsebâtü'l-Kur'ân'ın lafız-mana uyumunun ötesinde, müfessir açısından en merkezi kavramın ilâhî intizâm olduğunu öne sürerek ilgili araştırmalardan farklılaştığımızı söylemeliyiz.

Casewit, İbn Berrecân'ın nazım anlayışının Ebu Bekir el-Bâkılânî'den (öl. 403/1013) esinlenmiş olabileceği tahmininde bulunmuştur. O, nazım fikri çerçevesinde İbn Berrecân'ın Kur'ân'ı mükemmel ve kusursuz bir metin olarak gördüğünü söylemiştir.¹⁷ Müfessirin öncesinde Kuzey Afrika ve Endülüs bölgesinde nazım nazariyesine dair kısmi bir hareketlilikten söz edilmektedir. Kayrevân şehrinde Abdülkerim en-Nehşelî (öl. 405/1014) ile İbnü'r-Reşîk (öl. 456/1064) isimleri dikkat çekmektedir. Beşinci asırda Endülüs'te edebî tartışmaların canlandığını nakleden Aytep, İbn Şehîd (öl. 426/1035) ve İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) belâğatin nazârî yönünde olmasına dikkat çekmiştir.¹⁸

1. Genel Olarak Münâsebâtü'l-Kur'ân Hakkındaki Görüşleri

Klasik dönemde Kur'ân ilimlerine dair yazılan en önemli kitaplarından birisinin sahibi olan Zerkeşî (öl. 794/1392), sıralama açısından münâsebet ilmüne Süyûtî'den (öl. 911/1505) önce yer vermiş, meseleyi kısmen ondan daha geniş izah etmiştir. Bu alimler; münâsebetin anlamını, alimlerin bu ilme yaklaşımını, bu ilmin çeşitlerini ve münâsebete dair örnek âyetleri zikrederek meseleyi özet bir biçimde aktarmışlardır.¹⁹ Süyûtî kâide olarak meselenin alt başlığında Kur'ân'ın tamamına küllî bakışla bakıldığında, âyet ve sûreler arasında bütüncül münâsebetin ortaya çıkacağını düşünenler olduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla bu yaklaşımın sonucu olarak münâsebet ilmi, manaların kendi içerisindeki uyumuna da haiz bir özelliğe sahiptir. Böylelikle âyet ve sûrelerin birbirinin tafsili olarak değerlendirilebilmesi mümkündür.²⁰

İbn Berrecân'ın muasırlarından Ömer en-Nesefî (öl. 537/1142), intizâm kelimesini münâsebet çerçevesinde kullanmakta, bu kullanım onun sûre ve âyetler arasındaki irtibatı ortaya koyma maksadına matuf olmaktadır. Nitekim bu durumu Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) münâsebete yaklaşımıyla değerlendiren Coşkun, Nesefî'nin bu ilmin erken kaynaklarından birisi olarak sayılabileceğini ifade etmektedir.²¹ Muasır olarak farklı bölgelerde yaşa-

¹⁶ Câbir, *el-Münâsebâtü'l-Kur'âniyye*, 141.

¹⁷ Bu sebeple İbn Berrecân'ın nesih ve müteşâbihe mesafeli olduğunu ifade etmektedir. bk. Casewit, *The Mystics of al-Andalus*, 208-210.

¹⁸ Ahmet Aytep, *Fahreddin er-Râzî'nin İ'câz ve Tefsir Anlayışında Nazım* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 13-14. Râzî'nin Abdülkâhîr'in teorisini dönüştürerek kullanması, sürecin evrildiği noktayı göstermesi açısından kıymete haizdir. a.mlf., *Fahreddin er-Râzî'nin İ'câz ve Tefsir Anlayışında Nazım*, 102. Râzî öncesinde nazım kavramına dair bilgiler için a.mlf., *Fahreddin er-Râzî'nin İ'câz ve Tefsir Anlayışında Nazım*, 10-25.

¹⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'ân*, 1/35-53; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmu'l-Kur'ân*, 693-705.

²⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 697.

²¹ Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr*, 1/19, 27-29 (Muhakkikin Girişi).

yan İbn Berrecân, Zemahşerî²² ve Ömer en-Neseî'yi birlikte düşündüğümüzde, İslam dünyasında münâsebet meselesi üzerine ortak bir tartışma zemininin bulunduğu görülür. Bu durum, farklı yorum tarzına sahip kişilerin münâsebet özelinde mukayesesini gerektirir. Aynı şekilde İbn Berrecân ile Endülüs bölgesinde yaşayan İbn Atıyye (öl. 541/1147) ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'yi (öl. 543/1148) de zikretmek gerekmektedir.²³ Nitekim İbn Atıyye'nin sûre ve âyetler arasında münâsebet ilmine ilgi göstermemesi, İbn Berrecân'ın aksine bir tutumu benimsediğini düşündürmektedir. Ayrıca Zerkeşî ve Süyûtî'nin, İbnü'l-Arabî ve Endülüslü alimlerin konuya dair çalışmalarının olduğu vurgusu bölgeye dair dikkat çekici bilgilerdir.

Müfessirimizden sonraki dönemde yaşayan İbn Ebi'l-İsbâ' (öl. 654/ 1256) münâsebet konusunu, manada münâsebet ve lafızda münâsebet şeklinde iki kısma ayırmaktadır.²⁴ Zerkeşî, münâsebet ilmini akılla ilişkili görmüş, Kur'ân'daki münâsebetin akılla idrak edileceğini ifade etmiştir. Bikâ'î ise, münâsebet ilmi ve münâsebâtü'l-Kur'ân ayrımını ilk yapan âlim olmuş, münâsebet ilmini daha umumi olarak düşünmüştür.²⁵

İbn Berrecân tefsirinde münâsebet ve tenâsüb kelimelerini kullanmamakta, bu anlamı çağrıştıran nazım, intizâm, vasıl ve ittisâl kelimelerine yer vermektedir. Ancak sadece bu kelimelerle sınırlı kalmamış, âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti çağrıştıracak birçok lafza da yer vermiştir.²⁶ Kullanıma dair bu farklılaşma, münâsebet ilminin sonraki asırlarda sistemleşmiş oluşu dikkate alındığında tabii bir durum olmaktadır. Nitekim bu ilmin günümüzdeki kullanımını bağlamında sınırlarının çizilmesi 8/14. asra dayanmaktadır. Bu asır ise Kur'an ilimlerinin ansiklopedik eserler çerçevesinde ortaya konulmasına istinat etmektedir. Bu çerçevede son dönem alimlerinden Hamîdüddin Ferâhî (öl. 1863-1930) akla gelmektedir. Onun âyet ve sûrelerin arasındaki irtibata dair vurguları oldukça dikkat çekicidir.²⁷

Müfessirin münâsebet ilmini te'vîl faaliyetinin bir aracı olarak kullanıyor olması oldukça önemlidir. Farklı yorum ihtimallerine açık olan âyetlerde, farklı münâsebetler üzerinden

²² Şerif Gedik, *Keşşâf Tefsirine Göre Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet ve Âhenk* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

²³ Mustafa Şentürk, *İbn Atıyye el-Endelüsi ile Tabresi'nin Kur'an'a yaklaşımları (mukayeseli bir çalışma)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 119-121. Şentürk, muasırı olan Tabersî'nin İbn Atıyye'nin aksine özellikle âyetler arasındaki irtibata ihtimam gösterdiğini belirtmektedir. bk. a.mlf., *İbn Atıyye el-Endelüsi ile Tabresi'nin Kur'an'a yaklaşımları*, 120.

²⁴ İbn Ebi'l-İsbâ' el-Misrî, *Tahrîru't-tahbîr fî snâti's-şî'r ve'n-nesr*, thk. Hafni Muhammed Şeref, (El-Cumhuriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Muttehide el-Meclisü'l-'a'lâ liş'-şuûn) 363-374; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 11-13.

²⁵ Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 12-13.

²⁶ Tefsirin çok büyük bir kısmında bunu görmek mümkündür. Tefsirin ilk cildindeki birtakım örnekler için bk. İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 1/142, 192, 195, 226, 289, 348, 353,464, 466, 468, 476, 482, 488, 489, 508, 511, 529, 547 . Ayrıca bk. Küçük, *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 90; Câbir, *el-Münâsebâtü'l-Kur'âniyye 'inde İbn Berrecân*, 129-134.

²⁷ İshiyâq Ahmad Zilli, "Hamîdüddin Ferâhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/477-478; Sedat Şensoy, "Nazmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/464-466; Orhan Güvel, "Kur'an Yorumunda Hamîdüddin el-Ferâhî'nin Nazm Metodu ve Fil Suresi Tefsiri", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (20 Nisan 2018), 54-85. Detaylı bilgi için bk. a.mlf., *Hamîdüddin el-Ferâhî (öl. 1930) ve Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân Adlı Tefsiri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019).

anlam inşa etmesi, bu konunun onun açısından taşıdığı değeri görmemizi sağlayacaktır. Nitekim mukatta'a harflerine verdiği anlam ve bu anlamın sûre içerisinde ilişkili olduğu âyetleri göstermesi, sûrenin bütünlüğünü ortaya koyması açısından en bariz örneği teşkil etmektedir. Onun En'âm 6/6 "Görmediler mi ki, onlardan önce yeryüzünde size vermediğimiz onca imkânı kendilerine verdiğimiz, gökten üzerlerine bol bol yağmur indirip (evlerinin) atlarından ırmaklar akıttığımız nice nesilleri helâk ettik. Biz onları günahları sebebiyle helâk ettik ve onların ardından başka nesiller meydana getirdik."²⁸ âyetini tefsir ederken gerideki âyetleri dikkate alarak, bir nevi önceki âyetlere takdim ederek yorumlaması ve aralarındaki münâsebeti bu çerçevede işaret etmesi, münâsebet ilminin İbn Berrecân'ın yorum tarzında ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir. Müfessirin bu yaklaşımını, metin içi bağlama önem verdiği şeklinde değerlendirmek de mümkündür.²⁹ Câbir, bu meseleyi âyetlerin tertibini değiştirme üzerinden değerlendirmiş,³⁰ i'câz açısından düzenin bozulacağına işaret ederek İbn Berrecân'ı tenkit etmiştir. Ancak meseleyi İbn Berrecân nazarında ilâhî isimlerle irtibatlı olarak tümelden tikele, tikelden tümele ulaşma bağlamında düşündüğümüzde, kendi sistemi açısından tutarsızlık bulunmamaktadır. Nitekim onun tefsirinde âyetlerin tertibine içtihadî yaklaşıma dair bir delil veya karine bulunmamaktadır. Bilakis tefsirinde Kur'an nazımının eşsiz ve güzel olduğuna işaret etmektedir.³¹

Zerkeşî'nin verdiği bilgidен hareketle, İbn Berrecân'ın Kur'an'ı üç ana konuya ayırdığını bilmekteyiz.³² Bu bağlamda onun Kur'an'ı temel konulara ayırması, konulu tefsir açısından önemli olmakla birlikte, Kur'an'daki tematik bütünlük ve bu bütünlüğün uyumunun münâsebeti gerektireceği açık olmaktadır. Bu münâsebeti "eşyanın zıttıyla bilinmesi" kaidesiyle³³ birlikte düşündüğümüzde, müspet münâsebetin yanı sıra menfilikten doğacak münâsebeti de içerdiğini belirtmemiz gerekmektedir. Bunu şöyle örneklendirebiliriz; müşrik ve şirk eylemleri zıttıyla düşünüldüğünde tevhid ve muvahhid eylemlerini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla ana konulardan biri olan esmâ ve ilâhî sıfatlar başlığı altında şirk ve müşriklere dair âyetlere de yer verme imkânı doğmaktadır. Bu mesele, sûreler arasındaki münâsebeti ifade ederken benzerlik-zıtlık veçhi olarak ortaya konulmuştur. Bu tarz hüküm çıkarma sistemi fi-

²⁸ Kur'an Yolu (Erişim 16 Mayıs 2024), el-En'am 6/6.

²⁹ İbn Berrecân, *Tefsîru İbn Berrecân*, 1/199-201. Bu bilgiler eserin diğer tahkikinde yer almamaktadır. bk. a.mlf., *Tenbîhu'l-Efhâm*, 2/877. Benzer şekilde *İzâhu'l-Hikme* adlı eserinde de yer almamaktadır. bk. a.mlf., *A Qur'an Commentary by Ibn Barrajân of Seville (d. 536/1141) İdâh al-hikma bi-ahkâm al-'ibra (Wisdom Deciphered, the Unseen Discovered)*, ed. Gerhard Böwering, Yousef Casewit (Leiden-Boston: Brill, 2015), 273.

³⁰ Câbir, *el-Münâsebâtu'l-Kur'âniyye*, 101.

³¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 1/193-196; a.mlf., *İzâhu'l-Hikme*, 356-357. İ'câz konusuna dair yaklaşımı için bk. Küçük, *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 85-86; FâtiH Hüsni, *Menhecü'l-İmâm*, 178-183.

³² Esmâ-İlâhî sıfatlar, nübüvvet ve delilleri ve teklif-mihne şeklindedir. Ayrıca Zerkeşî, emir, nehiy, haber ve istihbar şeklinde dörde veya va'd ve va'id ekleyerek altı olduğunu da nakletmiştir. Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 4/18.

³³ Mudâdde olarak Kur'an ilimlerinde dikkat çekilmiştir. bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 4/40; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/695-696. Râzî'ye dair örnekler için bk. Sabri Demirci, "Kur'an Ayetleri Ve Sureleri Arasındaki Tenasüb (Fahrüddin Razi'nin Tefsiri Mefatihü'l-Gayb Örneği)", *EKEV Akademi Dergisi* 62 (30 Nisan 2015), 157-158.

kıh usulü ilminde mefhum-u muhalif başlığı altında irdelenmekte, fakihler bunun bir delil olup olmaması konusunda farklı görüş ve kanaatlere sahip olmaktadır.³⁴

İbn Berrecân'ın Kur'ân ilimlerinden münâsebet ilmine bakışına özellikle değinmemizin sebepleri arasında; onun görüşlerini delillendirirken Kur'ân nazmını kullanması ve âyet veya sûreler arasında aklî bir irtibat çerçevesinde konu bütünlüğünü merkeze taşıması sayılabilir. Ayrıca onun âyetlerin yorumunda muhtemel anlamlar arasında tercih yapmış olması da önemlidir. Nitekim o, sahip olduğu küllî/varoluşsal düşünceler sayesinde, Kur'ân nazımının bütünlüklü okumasını yapabilmiş, münâsebet ilmini bu çerçevede konumlandırmıştır. Dolayısıyla tefsirinde nüzûl sebeplerini bazen dikkate alıp bazen de almamış olmasını, onun anlamlı ve bilinçli bir tercihinin dayandırması mümkündür. Bu bağlamda teâruz olduğu durumlarda onun yaklaşımında âyet ve sûrelerin münâsebeti, sebab-i nüzûle mukaddem kılınmaktadır. İbn Berrecân'ın düşüncesinden hareketle onun, Kur'an'daki münâsebeti bozmadıkça sebab-i nüzule yer verebileceğini ancak bütünsel anlamı bozan bir sebab-i nüzul rivâyeti olduğunda te'vile başvurulabileceğini söyleyebiliriz.³⁵

Kur'ân'daki münâsebet, Kur'ân'daki i'câzın ispatına dair en önemli konuların başında yer almaktadır.³⁶ Nitekim İbn Berrecân Kur'ân nazmını, gaybi i'câzla birlikte bir i'câz vechi olarak ifade etmektedir. O, âyetlerin tefsirinde esmâ ve sıfatların öncelikli konumda olmasını vurgulayarak, sûre/âyet ilişkisi bakımından anlam uyumuna vurgu yapmaktadır.³⁷

2. Âyet ve Sûreler Arasında Münâsebât

İbn Berrecân'ın âyetler arasında münâsebetle dair yüzlerce örneğe haiz bir tefsir yazdığını söylemeliyiz. Onun bu ilimle ilişkisini Küçük, Kur'ân'a hakimiyetinin bir göstergesi olarak görmektedir.³⁸ Burada meselenin anlaşılması açısından bazı örnekleri vermekle yetinilecektir. Nisâ 4/51 “*Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtila iman ediyorlar, sonra da kâfirler için “Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar.*” âyetinin tefsirinde kendinden önceki 4/50 “*Bak, nasıl da Allah üzerine yalan uyduruyorlar! Apaçık bir günah olarak bu yeter.*” âyetiyle intizâmına temas etmiştir.³⁹ Burada müfessir, âyetteki “yalan uydurmanın” izahıyla diğer âyeti ilişkilendirerek açıklamaktadır. Dolayısıyla onun yaklaşımında âyet içi münâsebet, âyetler arasında bulunabilecektir. Aynı şekilde Ra'd 13/28 “*Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur.*” âyetinin 13/27. “*İnkârcı-*

³⁴ Taha Nas, *Fıkıh Usûlünde Mefhûmun Delâleti ile İlgili Kavramların Gelişimi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011); Ferhat Koca, “Mefhum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/350-353.

³⁵ Sebeb-i nüzul rivayetlerini tamamen reddettiği şeklinde anlaşılmalıdır. Sebeb-i nüzûle dair örnekler ve karşılaştırma için bk. Küçük, *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 58-66.

³⁶ İ'câz konusuna dair yaklaşımı için bk. Küçük, *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 85-86; Fâtih Hüsnî, *Menhecü'l-İmâm*, 178-183.

³⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 1/193-196; a.mlf., *İzâhu'l-Hikme*, 356-357.

³⁸ Küçük, *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 90, 102. Küçük on örnek üzerinden İbn Berrecân'ın konuya ihtimamını alt başlıkları olmaksızın göstermiştir. bk. a.mlf., *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 91-99.

³⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 2/749.

lar, “Ona rabbinden bir mucize indirilseydi ya!” diyorlar. De ki: “Allah dilediğini saptırır; kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır.” âyetle uyum ve manaca irtibatına işaret etmiştir. Bu âyetler özelinde Allah’ın hidayete ulaştırdığı kimseler, O’na iman edip, O’nu zikredenlerdir. Dolayısıyla 27. âyette kapalı olan hidayet ehli, 28. âyette açıklığa kavuşturulmuştur. Müfessirimiz aynı zamanda âyetlerin konu anlamında ihtiva ettiği mana ile bir sonraki âyet arasında da irtibat olduğunu göstermiştir. Âyetü’l-Kürsî bunun için güzel bir örnek olarak dikkat çekmektedir.⁴⁰

İbn Berrecân âyetlerin kendinden sonraki âyetle irtibatını ortaya koymakla birlikte, farklı sûrelerdeki âyetlerle de değişik açılardan ilişkisinin olduğunu söylemektedir. Nitekim Mücadele 58/6 “O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye tanıktır.” âyetinin kendinden önceki âyetle münâsebeti olmakla birlikte, kendinden sonraki âyetle de uyumunun olduğunu belirtmektedir. Bu âyetlerde Allah’ın her şeyi bilmesi ve ilminin kuşatıcı oluşu sûredeki ortak noktayı göstermektedir. İbn Berrecân’ın yaklaşımıyla aktaracak olursak tikel bir olay olan zihâr ile başlayan sûrede asıl vurgulanan, Allah’ın tikellerin de bilgisine sahip olmasıdır. Onun sûreleri bütün olarak dikkate almasının altında yatan sebeplerden birisi de âyetlerin her zaman birbiriyle uyum ve ahenk içerisinde olduğu görüşüdür. Nitekim Ra’d 13/5 “Eğer şaşacağıın bir şey varsa o da onların, “Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?” demeleridir. Onlar, rablerini inkâr edenlerdir; onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır, onlar cehennemliklerdir; orada ebedî kalacaklardır!” âyetini bu çerçevede dikkate alarak, kendinden önceki âyetlerle genel bir münâsebetin varlığından bahsetmiştir.

İbn Berrecân’ın tefsir sisteminde münâsebet özelinde mananın dikkate alındığını görmekteyiz. Onun âyetlerden çıkardığı manaları kendinden önceki veya sûre içerisindeki diğer âyetlerle birlikte değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Nitekim Fâtır 35/8 “Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzümlere kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor.” âyetindeki manayı, aynı sûredeki 35/3. “Ey insanlar! Allah’ın üzerinizdeki nimetlerini hatırlınızdan çıkarmayın. Allah’tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı? O’ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz?” âyetiyle birlikte değerlendirerek bir anlamda kelâmdaki mana uyumunu ortaya koymuştur. Nitekim tefsir sisteminde Kur’ân’ı Kur’ân’la izah etme çabası, bu yaklaşımının bir sonucu olsa gerektir. Aynı zamanda bu düşünce, *Hakîm* olan Allah’ın hikmetli kelâmı fikrine de istinat etmektedir.

Sûrelerin iç uyumu ve düzeniyle birlikte, Mushaf’taki tertip edilişleri de birbiriyle uyumlu ve irtibatlıdır. Bakara sûresinin Fatiha sûresiyle uyumlu oluşunu ifade eden müfessir, Fatiha’nın mücmel olarak her şeyi ihtiva ettiğini, bu mücmel oluşun Bakara ile tafsil edildiği-

⁴⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, 1/511. Farklı örnekler için bk. en-Nahl-16/90-91.

ni belirtmiştir. Ona göre bu işleyiş, bütün Kur'ân boyunca; mücmel (kapalı olanı açmak), tafsil (geniş açıklama), tebyin (ortaya çıkarma) ve şerh (açıklama) şeklinde cereyan etmektedir.⁴¹

Kur'ân'da intizâmın mücmel olarak tahakkuku, esmâ ve sıfatlar bağlamında ortaya çıkmaktadır. Fatiha sûresi, Allah'ın temel isim ve sıfatlarını ihtiva etmesi bakımından mücmel olarak anılırken, Kur'ân'da Allah, diğer sûrelerle bu mücmelliği tafsil etmektedir. Dolayısıyla sûre veya âyetler arasında bütüncül uyumluluk yadsınamaz bir hakikat olmaktadır. İbn Berrecân'ın i'tibar yaklaşımı Kur'ân'daki mücmel-mufassal ilişkisini aşabilecek anlayışı oluştururken, i'tibâr ehli tafsillerden mücmel olana, mücmel olanlardan tafsile dönüş sağlayabilmektedir.⁴² Bu bağlamda Fatiha, mücmel bir sûre olarak bütün Kur'ân'ı ihtiva eder. Bakara sûresi, Kur'ân'ın Fatiha'da mücmel olan manasını tafsil etmekte, Mushaf'ta geri kalan sûrelerle; tafsil, tebyin ve şerh kabilinden âyetleri ihtiva etmektedirler.⁴³

Sûrelerin birbiriyle uyumlu olduğunu düşünen müfessir, Enfâl sûresinin sonunda yer alan, velâyet sahiplerinin şirk ve ehlinden teberrî ederek/ilişkiyi kopararak başlamaları gerekliliğini Tevbe sûresinin ilk âyetleriyle ilişkili görmektedir. Sûreler arasındaki irtibat ve anlamsal ilişki dolayısıyla, sahabilerin arasında iki sûre arasında besmeleye yer verilmesi problemi ortaya çıkmış, sûreler arasına nihâyetinde besmele konulmamıştır.⁴⁴ Ayrıca İbn Berrecân, aynı sûreler arasındaki velâyet ve kimlerden teberrî edileceği açılarından konu benzerliğine de dikkat çekmektedir. Çünkü müşrikler için istiğfar edilmesi yasaklanan Tevbe 9/113 "*Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler.*"⁴⁵ âyetinde, onlardan tam teberrî edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁶ Dolayısıyla müfessirin anlam ilişkisi ve benzerliğinin dışında, zıt anlamlardaki benzer noktalara temasla da bir birliktelikten söz ettiğini belirtebiliriz. Aslında onun bu değerlendirmesi, eşyanın zıttıyla kâim olması ve hakikatin bu yönüme dayalı olarak bilinmesi fikriyatına râci olmaktadır.

İbn Berrecân'ın tefsirinde zikir, Allah'ı hatırlatan her şey olacak kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bazı sûreler arasında mana ilişkisi ve konu bütünlüğü bulunması gerekliliğini dikkate alan müfessir, Nahl ve Hicr sûrelerini; *tezâkür*, *tezekkür* ve *zikir* açısından konu bütünlüğü gördüğünü bildirmektedir.⁴⁷ Nahl sûresi 13, 43 ve 44. âyetlerinde, Hicr sûresi 6 ve 9. âyetlerinde "zikir" kelimesi yer almaktadır. Bu sûreler Kur'ân'ı tefekkür etmeye, zikir ehli olmaya çağrıda bulunmaktadır. Ayrıca Enbiyâ ve Hac sûrelerini de tezkîr açısından uyumlu

⁴¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 1/ 547.

⁴² İbn Berrecân, ibret/i'tibâr kelimesini akılla birlikte dikkate almakta; maksada ulaştırın, imanı tashih eden ve aşkın marifete yükselmeyi sağlayan bir anlam içerisinde kullanmaktadır. İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 1/365; a.mlf., *İzâhu'l-Hikme*, 154. İ'tibâr kavramına dair genel bilgiler için bk. Casewit, *The Mystics of al-Andalus*, 6, 269-275.

⁴³ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 1/547.

⁴⁴ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 2/1039-1040. Enfâl sûresinin ilk âyetlerinde besmele konulmasına dair tartışmaya yer vermiştir. a.mlf., *Tenbîhu'l-Efhâm*, 2/1001.

⁴⁵ Kur'ân Yolu (Erişim 16 Mayıs 2024), et-Tevbe 9/113.

⁴⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 2/1046.

⁴⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 3/1355.

olarak değerlendirmektedir.⁴⁸ Bu sûrelerde Nahl ve Hicr sûrelerindeki gibi hatırlanması istenen öğütler yer almaktadır. Müfessirin sûreler arasındaki konusal ilişkilere temas etmesi oldukça dikkat çekicidir.⁴⁹ Zirâ onun, Bikâî öncesinde bu tarz ilişkileri yoğun olarak kuran ilk kimselerden olduğu düşüncesini akıllara getirmektedir. Nitekim İbnü’z-Zübeyr ve Süyûti’nin, sûrelerin tertibi konusunda İbn Berrecân’dan yaklaşım biçimi olarak çokça istifade ettiğini belirtmemiz yanlış olmasa gerektir.⁵⁰

Kıyamet sûresinin tefsirinde Kur’ân’ın tek bir sûre gibi olduğunu belirten müfessir, yeneden dirilişin merkeze alındığı bu sûrede Allah’ın kudretine vurgu yapıldığı gibi, bütün Kur’ân için benzer ilişki biçiminden bahsetmenin imkân dahilinde olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Kıyâmet 75/1 “لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ” âyetinde “Lâ” edatı hem nefy hem de tekzip anlamı taşımaktadır.⁵¹ Onun dikkate aldığı i’tibâr yaklaşımıyla ulaşılmış olduğu bu anlam, Kur’ân’ın bütünlüğü bağlamında da okunabilecek bir sistemi göstermesi açısından önem arz etmektedir. Aynı şekilde İnsan sûresi, diriliş ve onu inkâr edenler nokta-i nazarında Kıyamet sûresiyle uyum içerisindedir.⁵² Bu değerlendirmeler sûreler arasında kurduğu münâsebeti göstermesi ve konunun birlikteliğini ortaya koyması bakımından değerlidir.⁵³

İbn Berrecân sûrenin başı ve sonu arasındaki uyumdan ve sûrenin başında yer alan âyetin sûrede ele alınan diğer âyetlerle konusal bütünlüğünden sıklıkla bahsetmiş, beyân ilminin esasları arasında bu münâsebet türüne, özellikle mukatta’a harfleri çerçevesinde işaret etmiştir.⁵⁴ Müfessir, tefsirinde âyetler arasında bazen direkt münâsebet irtibatı kurarken, bazen ilerleyen âyetlerde intizâma işaret etmiş, bu yaklaşımıyla konu, anlam ve nazım birlikteliğini sürekli canlı tutmuştur.⁵⁵

İbn Berrecân’da münâsebât ilminin bir diğer tezahür biçimi konu bütünlüğüdür. Nitekim o, sûrelerin birbiri arasında ihtiva ettiği konuları ve sûrenin içerdiği konu veya konuları ortaya koyarken, metinsel bir bütünlüğe de işaret etmiştir. İbn Berrecân’ın bütünlük arayışının

⁴⁸ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, 3/1621. Zikir kelimesi için bk. el-Enbiyâ- 21/2, 7, 10, 24, 36, 42, 48, 50, 60, 105 el-Hac- 22/28, 34, 35, 36, 40.

⁴⁹ Sûreler arasındaki uyumluluğa dair vurgularını *İzâhu’l-hikme* adlı eserinde de görmek mümkündür. Bu bağlamda İbn Berrecân, Kâria, Tekâsür, Hümeze ve Fil sûrelerinin anlam ilişkisini sürekli kurmuş, sûrelerin konusal bütünlük ve uyumuna dikkat çekmiştir diyebiliriz. Sûreler arasındaki uyum vecihleri için bk. İbn Berrecân, *İzâhu’l-hikme*, 876. Fatiha-Mâide arasındaki sûrelerin kendi içinde ve diğer sûrelerle intizâm/uyumu için bk. İbn Berrecân, *İzâhu’l-hikme*, 118, 144, 152, 193, 229, 231, 245, 249.

⁵⁰ Sûre ve âyetler münâsebeti konusunda etkilediği kimselerin ayrıca araştırılmaya değer bir konu olduğunu söylemeliyiz. bk. İbnü’z-Zübeyr es-Sekafî el-Gırnâtî, *el-Burhân fî Tenâsübi Süveri’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Şa’bânî (Mağrib: Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şuûni’l-İslâmiyye, 1990); Celâleddîn es-Süyûtî, *Tenâsükü’l-Dürer fî Tenâsübi’s-Süver*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Merzûk Alî İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Fadîle, 2002). İbn Berrecân’ın Bikâî’yi etkilemesi ise tartışmaz bir gerçeklik olarak söyleyebiliriz. bk. Burhânüddin el-Bikâî, *Nazmü’l-Dürer fî Tenâsübi’l-Âyât ve’s-Süver* (Kahire: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, 1984), 16/326, 450; 18/29, 79, 228; 19/140, 188; 19/231, 315, 326; 21/386.

⁵¹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, 5/2659-2660.

⁵² İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, 5/2667.

⁵³ Bu sûre özelinde yapılan bir çalışma için bk. Süleyman Koçak, “Tenasübü’l-Kur’an İlmi Açısından Kıyamet Sûresi’nin incelenmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (15 Aralık 2009), 331-369.

⁵⁴ Fâtih Hüsni, *Menhecü’l-İmâm*, 198-202; Câbir, *el-Münâsebâtu’l-Kur’âniyye ‘inde İbn Berrecân*, 162.

⁵⁵ Câbir, *el-Münâsebâtu’l-Kur’âniyye ‘inde İbn Berrecân*, 175-183.

bir diğer tezahür alanıysa, âyetleri sürekli olarak farklı âyetlerle birlikte yorumlamasıdır.⁵⁶ Bu bilgiler etrafında İbn Berrecân'ın farklı âyetlerle ve sûre bütünlükleriyle Kur'ân'ın ortak noktalarını görmemizi sağlamayı amaçladığını düşünmekteyiz. Bu uyuma hadisler ve kutsal kitaplarla da işaret etmiş, en nihâyetinde küllî irtibatı âlem-keîâm/vahiy uyumuna bağlamıştır. Bu yaklaşım istikraî bir Kur'ân araştırmasının neticesi olurken, onun yaklaşımı muhkemin mufassal, mufassalın muhkem oluşuna benzetilebilmektedir. Dolayısıyla onun düşüncesinde harfler ve kelimelerden Kur'ân ve anlamına, oradan âlem ve ulûhiyete ulaşılabilmiş olunur.

3. İlâhî İntizâm Bağlamında Münâsebât

İbn Berrecân'ın *Tenbîhu'l-efhâm*'da oldukça önemli bir yer tutan münâsebet meselesi, lafzi veya siyak uyumunun yanı sıra, hitaptaki anlamı da merkeze alan bir yaklaşımdır. Müfessirin yer yer siyak uyumunu, zâhir mana tespitinde de kullandığı görülmektedir. Nitekim münâsebet ilmi, Kur'ân'ın dilsel i'câzı ve nazımın tertibi açısından müfessirlerin önemle üzerinde durduğu Kur'ân ilimleri arasında yer almaktadır. Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1202), İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî (öl. 708/1308), Bikâi gibi âlimler bu hususta öne çıkan kimselerdir.⁵⁷ Bu âlimlerden önce, Kur'ân nazımının bütünlüğüne vurgusu bağlamında münâsebetin önemini tefsirinde ihtiva eden İbn Berrecân'ın, konuya yaklaşımını sağlıklı bir şekilde tespit etmek gerekir.

İbn Berrecân'ın nazım vurgusunu, Arap dilinde tartışma konusu olan nazım ve nesir önceliği çerçevesinde de görmek gerekmektedir. Bu sebeple ilâhî kelâm onun düşüncesinde nazım yani hitap vurgusunun olduğu şiirsel bir dil olup, nesiri tercih edenlerin şiire yönelik menfî tavırlarına da bir cevap taşımaktadır. Dolayısıyla İbn Berrecân, şiir/hitâb/nazım dilini naslara yakın görürken, çağdaşı Ebu'l-Kâsım el-İşbîlî'nin (öl. 550/1155 civarı) nesir tarafında olduğu dikkate alındığında, dönemin ilmi tartışmaları için bizlere yol gösterdiğini söyleyebiliriz.⁵⁸ İbn Berrecân, şairleri zemmeden âyetlerde, memdûh ve mezmûm şairlere temas etmiş, müspet şiirler için Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Mâlik gibi sahabileri örnek göstermiştir.⁵⁹ Ancak bu çalışma içerisinde nazım-nesir üstünlüğü tartışmasına girmeyeceğiz.

⁵⁶ Müfessir açısından meseleye Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri özelinde bk. Fâtih Hüsni, *Menhecü'l-İmâm*, 39-47.

⁵⁷ Münâsebâtü'l-Kur'ân konusuyla ilgili yazılan bazı eserler ve bu eserlerin yazarları için bk. Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 39-94. İbnü'z-Zübeyr'in bu konudaki görüşleri ve kendinden sonraki kimselere etkisi için bk. Burhan Çonkor, "İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî'nin (v. 708/1308) Hayatı ve Sûrelerin Tertibi Meselesine Yaklaşımı", *Mütefekkir* 3/6 (31 Aralık 2016), 251-271.

⁵⁸ Ebu'l-Kâsım el-İşbîlî, *İhkâmu sa'ani'l-keîâm*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1966), 36. Ebu'l-Kâsım öncesinde nazım ve nesire dair üstünlük tartışmalarını ana hatlarıyla görmek, yazarın hayatı ve edebî düşünceleri için bk. Elif Tekin, *Klasik Arap Edebiyatında Nazım ve Nesir Arasındaki Üstünlük Meselesi ve Ebu'l-Kâsım el-İşbîlî'nin Bu Konudaki Görüşü*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁵⁹ İbn Berrecân, *Tefsîru İbn Berrecân*, 4/220, 221, 477, 478. Ebu'l-Kâsım, Hassân b. Sâbit'in İslamiyet'le birlikte şiirin sakıt olduğunu söylemekte, bu bağlamda nesri nazma/şiire tercih ettiğini ifade etmektedir. Şiirin kitabetten farklı olduğunu belirtmekle birlikte şiiri tamamen değersiz görmemiş ancak zamanın şartlarının ve muasrılarının bu tercihe yönelmesinde etkisi olduğunu imâ etmiştir. Biz bu işaretin dönemin sûfleri ile özellikle İbn Berrecân'la irtibatlı olarak okunması gerektiğini düşünmekteyiz. bk. el-İşbîlî, *İhkâmu sa'ani'l-keîâm*, 44-47.

Doktora tezinde İbn Berrecân açısından bu ilmin önemini ortaya koyan Câbir'in, münâsebet ilmi açısından iki temel hedefi bulunmaktadır. İlki münâsebet ilminin tefsire etkisini, ikincisi ise beyân ve i'câz açısından münâsebet ilminin oturduğu temelleri göstermesidir. Onun ulaştığı önemli neticelerden biri, İbn Berrecân'ın beyanî i'câz ve nazma dikkat eden kıymetli bir tefsir eseri yazmış olmasıdır. Ayrıca münâsebet ilmi açısından erken dönem olarak sayılan bir asırda, münâsebet ilmini önceleyerek tefsirinde kullanmasını da kıymete değer bulmaktadır.⁶⁰

Casewit, İbn Berrecân'ın düşüncesini ve Kur'ân nazımını, uyum ve bütünlük içerisinde değerlendirerek, müfessirin bu düzeni bozan müteşâbih (iştibâh) ve nesih meselelerine karşı olduğunu aktarmaktadır. İbn Berrecân'ın nazım anlayışı; Kur'an'ı mükemmel bir metin olarak düşünmesi, muğlaklıktan uzak ve tutarlı bir metin olarak görmesidir. Yazar, Kur'an'daki uyumu/münâsebeti; mana uyumu, açıklayıcı uyum ve simetrik uyum şeklinde üç kısımda toplamıştır. Casewit, İbn Berrecân'ın müteşâbihi nazımın mukabili olarak kullandığını düşünmüş, belirsizliği reddetmekle birlikte Kur'an'daki tutarlılığı savunma amacıyla olmadığını söylemiştir. Yine nazımın, sûrelerin belirli bir uyum içerisinde tutarlılığı temsil ettiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla mesele; ilâhi olanla uyum, ilişkili ve irtibatlı olmaktadır.⁶¹ Ancak bu bilgilere ilave olarak biz, ilahî isimlerin de söz konusu edildiği bir nazım anlayışını vurgulamaktayız. Dolayısıyla İbn Berrecân'ın münâsebet anlayışı, dikey/ilahî ve yatay/nebevî okumanın sonucunda netleştirilebilecek bir kavramdır.

Müfessir şariat/din ve felsefe/akıl bağlamındaki ikilemi, Allah'ın esmâsının tecellî alanları olması açısından değerlendirerek, bunları Levh-i Mahfûz'da yazılı olmaları ve ilâhî ilimde biliniyor olmalarıyla Zât-ı İlâhî'de birlemektedir. Bu ortak yön, Kur'an ve O'nun âyetleri/delilleri olan âlemlerle de bütünlük arz etmektedir. Dolayısıyla kaynağın bir ve tek olması uyumlu bir ilişki ortaya koyarken, bu ilişki Kur'an âyetleri ve sûrelerinde de tezahür etmektedir. Bu temel yaklaşım, doğal olarak müfessirin tefsirinde münâsebet ilminin çok büyük bir değer olarak yer bulmasına ön ayak olmaktadır.

Âyet sonlarında yer alan ilâhî isim ve sıfatlar, içerisinde bulunduğu âyetle sıkı bir ilişki taşımaktadır.⁶² Kur'an'ı Kerim'de âyet sonlarında tek başına yer almayan *Hakîm* ismi, kipta doksan bir kez Allah'a nispet edilmiştir. Bu ilâhî isme Medenî sûrelerde daha fazla yer verilmesi dikkat çekmektedir.⁶³ Kur'an'ın muhkem ve hakîm oluşu, münâsebet ilminin önemli delillerinden birisi olmakta, aynı zamanda *el-Hakîm* olan Allah tarafından inzâl edilmesi bu çerçevede dikkate alınmasını gerektirmektedir.⁶⁴ İbn Berrecân esmâ şerhinde *Hakîm* isminin

⁶⁰ Câbir, *el-Münâsebâtü'l-Kur'âniyye*. 245-246.

⁶¹ Casewit, *The Mystics of al-Andalus*, 206-217.

⁶² Muhammed Mustafa Aydın, *el-Esmâü'l-Hüsnâ ve Münâsebetüha'l-Âyâtü'l-Elletî Hütimet Bihâ Min Evveli Sûreti'l- Mâide ilâ Ahiri Sûreti'l-Müminûn* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 417. Esmâü'l-Hüsnâ ile biten âyet sonlarının tefsirdeki katkısı için bk. a.mlf., *el-Esmâü'l-Hüsnâ ve Münâsebetüha'l-Âyâtü'l-Elletî Hütimet Bihâ*, 56-57.

⁶³ Mehmet Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 163-168.

⁶⁴ Âyet sonlarında zikredilen esmâ-i hüsnânın sûre ve diğer âyetlerle uyumuna dair bazı çalışmalar için bk. Aydın, *el-Esmâü'l-Hüsnâ ve Münâsebetüha'l-Âyâtü'l-Elletî Hütimet Bihâ Min Evveli Sûreti'l- Mâide ilâ Ahi-*

zâtî sıfat oluşunu belirterek, bu sıfatın âlemdeki tezâhürlerine değinmiştir. Onun buradaki yaklaşımı, meselenin boyutlarının anlaşılması için önem arz etmektedir.⁶⁵

İbn Berrecân açısından münâsebeti sadece Kur’ân içerisinde düşünmek, eksik bir yaklaşım olacaktır. Vahiy ve âlem uyumluluğu tek bir yaratıcıya dayandığı için, Kur’ân hitabındaki uyum ve münâsebet, varlığın iki türünden bir diğeri olan âlemle de uyum arz etmektedir. Nitekim Neml 27/65. “De ki: “Allah’tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez.” Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.” âyetinde vurgulanan; gaybın Allah’ın bilgisinde olması yaklaşımı, aynı sûrenin 25-26 “(Şeytan bunu) göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkararak, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah’a secde etmesinler, diye yapmış, oysa büyük arşın sahibi olan Allah’tan başka tanrı yoktur.” âyetleriyle uyumludur. İbn Berrecân Kur’ân’da yer alan gayb bilgisinin Allah’a has oluşuna, Cın 72/26-27 “Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz; Ancak elçi olarak seçtiği başka. Onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir.” âyetleriyle anlaşılan manaya ve varlıktaki anlamın intizâmına referansta bulunmaktadır.⁶⁶ Aslında İbn Berrecân’a göre gayb, bizlere izafetle belirtilmekte, Allah için gayb söz konusu olmamaktadır.⁶⁷ Bu âyetler ve değerlendirmelerinden hareketle, müfessirin varlıktaki hakikati gören basiret ehli kimselere bir alan açtığını belirtebiliriz.⁶⁸ Allah’ın indinde malum ve mevcut olan bilgiler, O’nun dilediği kimselere ihsanıyla bildirilmektedir. Bu değeri kazanan kimselerin fıkıh ilmindeki meleke vasfına sahip fakih gibi, basiret vasfına haiz evliyadan kılınabileceğini düşünmekteyiz.

Müfessir, Lokmân 31/20 “Allah’ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışır.” âyetini Ra’d 13/2 “Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah’tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşleri Allah düzenliyor; âyetleri de açıklıyor ki rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız.” âyetiyle uyumlu görmüş, aynı şekilde Lokmân sûresinin başındaki âyetlerin anlamıyla da ilişkilendirmiştir. Sûre başındaki harfler ilâhî bilgi ve O’nun sıfatlarının âlemdeki sıfatlarının işaretlerini taşımaktadır. Bu çerçevede Lokmân sûresinin ilk âyeti olan mukataa’ harflerine verdiği “lütuf sahibi” gibi ilâhî isim ve sıfatlarla bağlantılı anlamlar önemlidir. Dolayısıyla o, münâsebetin sadece sûreler arasında değil, bütün Kur’ân içerisinde yer aldığını göstermeyi arzulamıştır. O, Lokmân sûresi ve Ra’d 13/2 âyetindeki

ri Sûreti’l-Müminûn; Kadir Polater, “Kur’ân’daki El-Esmâü’l-Hüsnâ ve Tenâsüb”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/1 (31 Mayıs 2007), 43-64; Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*; a.mlf., “Kur’ân’da ‘Alîm’ İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (20 Aralık 2017), 374-405. İbnü’l-Cevzî özelinde meseleye dair bir çalışma da bulunmaktadır. bk. Hüseyin Üzümcü, *İbnü’l-Cevzî’nin Zâdü’l-Mesîr Adlı Tefsirinde Esmâ-i Hüsnâ’ya Dair Yorumların Münâsebâtü’l-Kur’ân Açısından İncelenmesi* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁶⁵ Hakîm ismi özelinde; mevcûd, hak, âlem, hikmet, teklif gibi kavramlar müfessirin düşüncesi açısından önemlidir. Ebu’l-Hakem İbn Berrecân, *Şerh Esmâullahu’l-Hüsnâ*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, 2/225-234.

⁶⁶ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, 4/1817.

⁶⁷ Yıldız, *Kudüs’ün Fethini Müjdeleyen Endülüslü Süfî İbn Berrecân*, 60-62.

⁶⁸ Onun kavramlarında bu tür kimselere i’tibâr ehli denilmektedir. Kavrama dair bir yaklaşım için bk. Casewit, *The Mystics of al-Andalus*, 269-275.

münâsebeti, Levh-i mahfûza ve âleme nazar eden yani marifetullahı ulaşan kimselerin yaklaşımlarıyla uyumlu görmüş; Lokmân 31/21 “Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun” denildiğinde, “Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız” dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa!” âyetindeki konuyu ise Kur’ân’ın/vahyin hidâyetiyle hakka ulaşan kimselerle ilişkilendirmiştir.⁶⁹ Müfessir daha önce çerçevesini çizdiği hakikat arayışı içinde olanları; varlığa nazar edenler ve Kur’ân’ı hakkıyla tilavet edenler şeklinde ayırmış, hidâyete ulaşma yollarını Lokmân ve Ra’d sûreleriyle ilişkilendirerek, Kur’ân ve varlık bütünlüğü açısından bir münâsebet kurmuştur. Nitekim Lokmân sûresinin sonunda yer alan muğayyebât-ı hamse âyetini, Allah’ın a’lî vücûd (yüce varlık) ile bilmesiyle irtibatlandırmıştır.⁷⁰

İbn Berrecân Kur’ân’ı tedebbür etme bağlamında kurduğu münâsebet ilişkisiyle; Kur’ân’ın *Vâhid* olan Allah’tan birbiriyle uyumlu ve birbirini destekler tarzda indirildiğinin ve hakiki anlamda bilenlerin yani i’tibâr ehlinin bunu hakkıyla bileceklerinin altını çizmiştir. Nitekim Kur’ân’da ihtilafın olmaması, esas olarak temelinde bir olan Allah kelâmı olması durumuna dayanmaktadır. Bu çerçevede müfessir, âlemin tamamının da böyle olduğunu, ihtilaf gözükken şeylerde birliğin yer aldığını ve kusursuz muhkemlik bulunduğunu söylemektedir.⁷¹ Tikel durumlar farklı gözükseler de küllî bakışta uyumun bulunacağını ifade eden İbn Berrecân, meselenin ilâhî zat ve sıfatlar açısından dengede olduğunu düşünmektedir. Aynı şekilde Kur’ân-ı Kerim’in de Hakîm olan Allah’ın kelâmı olması hasebiyle, âyetlerin birbirini desteklemesi ve benzer ortaklıklar taşıması, tenakuz ve çelişkinin Kur’an için düşünülemez olmasını sağlamıştır.⁷²

İbn Berrecân’ın münâsebet ilmine yaklaşımı, Kur’ân’ın tefsiri esnasında nazmına işaret etmek ve bu nazımdaki uyumu ortaya koymak şeklinde tezahür etmektedir.⁷³ Yine o bu ilmi, tefsirin temel hedefleriyle ilişkili okuyarak, tefsirinde sıklıkla münâsebet ilişkisini aktarmaktadır.⁷⁴ Zira bu ilim, onun nazarında Kur’ân’ın veya sûrelerin konusal bütünlüğüne de işaret etmektedir. Kur’an’da münâsebet dair yöntemi; âyetler arası münâsebet, sûre-âyet konularının uyumu, sûrelerin birbiriyle uyumu şeklinde yer almakta, tikelden tümele bir aktarım söz konusu olmaktadır. Nitekim bu ilişki biçimi İbn Berrecân’ın ifadesiyle muhkemden mufassalla, mufassaldan muhkeme irca olarak aksetmektedir.⁷⁵

Müfessirin münâsebet ilmini, mana ve mücâvere (lafza dönük anlam) uyumunu dikkate alacak şekilde ayırdığını belirtmemiz gerekmektedir.⁷⁶ O, lafızların mantûkla ilişkisi bağlamında, intizâm-ı mücâvere kavramını kullanmaktadır. Bu aslında onun mantûk-münâsebet ilişkisiyle, mefhûm-münâsebet ilişkisini ayırt ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla âyetlerle

⁶⁹ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, 4/1935.

⁷⁰ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, 4/1940.

⁷¹ İbn Berrecân, *Tefsîru İbn Berrecân*, 2/88.

⁷² İbn Berrecân, *Tefsîru İbn Berrecân*, 2/89.

⁷³ Bakara-23 âyeti bağlamında “mislihi” lafzında hâ’nın merci konusunda farklı ihtimallere işaret etmiş, zaminin Kur’ân’a işaret ettiği noktada, Kur’ân’ın nazmı, serdi ve i’câzına vurgu yapmıştır. bk. İbn Berrecân, *Tefsîru İbn Berrecân*, 1/120; 2/33; 4/220, 461.

⁷⁴ Bu çıkarımların benzerleri için bk. Câbir, *el-Münâsebâtü’l-Kur’âniyye ‘inde İbn Berrecân*, 90-102.

⁷⁵ İbn Berrecân, *Tenbîhu’l-Efhâm*, 1/160.

⁷⁶ İbn Berrecân, *Tefsîru İbn Berrecân*, 1/458.

birlikte sûrelerin de mücâvere uyumundan söz etmek imkân dahilindedir.⁷⁷ İlk ilişki biçimi klasik anlayıştaki münâsebetе dair olurken, ikinci kısım konu birlikteliği ve i`tibâr anlayışıyla bu bütünlüğün genel anlam alanına uyarlanmasını göstermektedir.

Sonuç

İbn Berrecân'ın, ilâhî isimleri dikkate alarak vahiy ve âlemde bulunan bağlantıların keşfedilebileceği bir münâsebet ilminden söz ettiğini söyleyebiliriz. Bizce onun vahiy özelinde bu tarz bir düşünceyi öne çıkarması, münâsebet ilmine dönük eleştiriler arasında yer alan keyfilik düşüncesinden ayırıcı bir özellik olarak görülmelidir. Münâsebet kurarak ulaştığı sonuçları farklı âyet ve hadislerle destekleme çabası, bâtın anlamın zâhire muhalif olmamasını sağlamıştır. O, âyet ve sûrelerin uyumunun yanı sıra ilahî isimlerden hareketle vahiydeki münâsebeti vurgulamıştır. Onun Kur'ân özelindeki yorumları, tümdengelime dayalı bir sürecin sonucu olarak da görülmelidir.

İlahi kelâmdaki ve âlemdeki düzen tümel bilgidен mi kaynaklanır, ya da bu intizâm, âlem için nesnelere ilişkisi, kelâm içinse Kur'ân özelinde nazmın, tikellerinin uyumluluğu üzerine mi oturmaktadır. Bu sorular felsefi meselelerdeki âlem-tanrı ilişkisine dair tartışmaların, ilâhî kelâm olan Kur'ân çerçevesinde değerlendirilmesi esasına dayanmaktadır. Kelâm sıfatını zatî olması bağlamında değerlendirdiğimizde, tümel bir bilgiyle Kur'ân'ın münâsebet içinde olduğunu belirtebiliriz. Beşer dili olan Arap dili açısından baktığımızdaysa, nazmın anlamla ve ses irtibatıyla uyumluluğu gözükmektedir. Dolayısıyla İbn Berrecân açısından Kur'ân için, ilâhî kelâm olmak ve ilâhî zata ilişkin olmak açısından tümel bir bilgiyle uyumdan söz edilebilirken, ilâhî kelâmın Arapça tezahürü i`tibârında dil-anlam ve bu ilişkiden kaynaklanan bir münâsebetten bahsetmek mümkün olmaktadır.

Kur'ân'ın tamamının konusal olarak bütünlüğünü vurgulayan ve sûrelerin içsel bütünlüğü ve bu bütünlüğün küllî olanla ilişkisine değinen müfessir, münâsebet ilmine i`tibâr düşüncesiyle bütünlük sağlamış, aynı zamanda konulu tefsirin ilk örneklerinden birini vermiştir. Nitekim Fatiha sûresini bütün Kur'ân'ın muhkemi olarak ifade etmiş, sonraki sûrelerin ise onu tafsil ettiğini söylemiştir. Bu çerçevede İbn Berrecân açısından münâsebet ilmini tümdengelim bir tezahürü olarak da değerlendirmek mümkündür. Nitekim Kur'ân okuyucusu veya düşünürü, esmâ ve sıfatlarla ilişkisi bağlamında Kur'ân'ın iç ve dış bütünlüğünü tasavvur edebilecektir. Ona göre Allah'ın nizamı ve hikmeti, kelâmında da tezahür etmektedir. İlâhî kelâmda ortaya çıkan bu uyum ise, âyet ve sûrelerin münâsebeti olarak belirginleşmektedir.

Kur'ân'ı Kerîm'de münâsebet ilminden söz etmek, kişinin aynı zamanda ilâhî kelâmla ilişkisini de canlı tutması gerektiğini ihsas ettirmektedir. Kur'ân'ın âyet ve sûreleri arasındaki ilişkiye verdiği önem, âlemde yer alan nizam ve düzenle benzeşmekte, bu âlemin bir parçası olan insanın da bu ilişkiden hissesine düşeni anlaması beklenmektedir. Böylece münâsebet, kişinin vahiyle irtibatlı olmasını sağlayacak; Kur'ân'ın muhtevasında aktarılan konu, olay ve örneklerden kişilerin ders çıkarması gerekecektir. Bu da vahiy-insan münâsebetini kuvvetlen-

⁷⁷ İbn Berrecân, *Tenbîhu'l-Efhâm*, 4/2039, 2238; 5/2280, 2534, 2548.

direrek, Kur'ân'ı sonraki kimseler için hayat kaynağı haline getirecektir. Âlemde gerçekleşen tikel olay ve hadiseleri de dikkate alan bu süreç, müfessirin düşüncesinde ilâhî sıfatların tecelligâhıdır. Dolayısıyla bu düşünce çerçevesinde münâsebet ilmi, ilahî sıfatları merkeze alan fertlerin olgunlaşmasına da katkı sağlamış olacaktır.

Müfessirin *Tenbîhu'l-efhâm*'ında geniş bir yekûn tutan münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, bu minval üzere farklı yönlerden çalışılması gerekmektedir. Bu bağlamda İbn Berrecân'ın münâsebet ilmine dair bir doktora çalışması yapılmış olmasına rağmen, ulûhiyet-nübüvvet gibi farklı açılardan meseleyi tartışacak yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Müfessirin bir başka çalışmaya değer yönü, kendinden sonraki asırlarda Bikâî gibi kimseler özelinde münâsebat ilmine dair katkıları olmalıdır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Adnan. *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler Kuruluş Dönemi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.
- Akkurt, Hamza. *İbn Berrecân Tefsirinde İşârî Yön*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Altın, Mehmet. *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Altın, Mehmet. “Kur’ân’da ‘Alîm’ İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (20 Aralık 2017), 374-405.
- Arpa, Abdulmutalip. *İbn Berrecân ve El-İrşad İsimli Tefsirindeki Fatiha, Kehf ve Hucurat Surelerinin Tefsirinin Tahkiki*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Arpa, Abdulmuttalip. “Rûm Sûresi Çerçevesinde Beytûlmakdis’in Fethinin Müjdelenmesi”. *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 15 (2015), 33-46.
- Aydın, Muhammed Mustafa. *el-Esmâü’l-Hüsnâ ve Münâsebetüha’l-Âyâtü’l-Elletî Hütimet Bihâ Min Evveli Sûreti’l- Mâide ilâ Ahiri Sûreti’l-Müminûn*. Mekke: Ümmü’l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Aytekin, Arif. “İbn Tûmert”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/425-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Aytep, Ahmet. *Fahreddin er-Râzî’nin İ’câz ve Tefsir Anlayışında Nazım*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Azamat, Nihat. “İbnü’l-Arif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Bikâî, Burhânüddin. *Nazmü’l-Dürer fî Tenâsübi’l-Âyât ve’s-Süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, 1984.
- Boyalık, Mehmet Taha. *Abdülkâhir Cürcânî’nin Sözdizimi Teorisi ve Tefsir Geleneğine Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Boyalık, Mehmet Taha. *Dil, Söz ve Fesâhat Abdülkâhir el-Cürcânî’nin Sözdizimi Nazariyesi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Câbir, Usâme Muhammed Mâcid Abdullah. *el-Münâsebatü’l-Kur’âniyye ‘inde İbn Berrecân el-Endelüsî Diraseten Menhecıyeten Tatbîkıyyeten*. Amman: Câmîarü’l-Ulûmi’l-İslâmiyyeti’l-Âlemiyye, Doktora Tezi, 2014.
- Casewit, Yousef. *The Mystics of al-Andalus Ibn Barrajân and Islamic Thought in the Twelfth Century*. United Kingdom: Cambridge University Press, 1. Basım, 2017.
- Çonkor, Burhan. “İbnü’z-Zübeyr es-Sekafî’nin (v. 708/1308) Hayatı ve Surelerin Tertibi Me-selesine Yaklaşımı”. *Mütefekkir* 3/6 (31 Aralık 2016), 251-271. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.284507>.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2009.
- Demirci, Sabri. “Kur’an Ayetleri Ve Sureleri Arasındaki Tenasüb (Fahruddin Razi’nin Tefsiri Mefatihü’l- Gayb Örneği)”. *EKEV Akademi Dergisi* 62 (30 Nisan 2015), 147-172.
- Ebu’l-Kâsım el-Kilâî el-İşbîlî. *İhkâmu sa’ani’l-keîâm*. thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye.

- Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1966.
- Fâtih Hüsni, Mahmûd Abdu'l-Kerim. *Menhecu'l-İmâm İbn Berrecân fî Tefsîrihi*. Amman: Câmiatü'l-Yermûk, Doktora Tezi, 2009.
- Gedik, Şerif. *Keşşâf Tefsirine Göre Âyet ve Süreler Arasındaki Münasebet ve Âhenk*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Güvel, Orhan. *Hamîduddîn el-Ferâhî (öl. 1930) ve Nizâmu'l-Kur'an ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân Adlı Tefsiri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Güvel, Orhan. "Kur'an Yorumunda Hamîduddîn el-Ferâhî'nin Nazm Metodu ve Fil Suresi Tefsiri". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (20 Nisan 2018), 54-85.
- İtır, Nureddin. "Münâsebet İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi". çev. Eyüp Kaya. *İslami İlimler Dergisi* 1/2 (2006), 219-245.
- İbn Berrecân el-İşbîlî, Ebu'l-Hakem. A Qur'an Commentary by Ibn Barrajân of Seville (d. 536/1141) *İdâh al-ḥikma bi-aḥkâm al-'ibra* (Wisdom Deciphered, the Unseen Discovered). ed. Gerhard Böwering, Yousef Casewit. Leiden-Boston: BRILL, 2015.
- İbn Berrecân el-İşbîlî, Ebu'l-Hakem. *Tefsîru İbn Berrecân: Tenbîhu'l-Efhâm ilâ Tedebbürü'l-Kitâbi'l-Hakîm ve't-Taarrufu'l-Âyât ve'n-Nebei'l-Azîm*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- İbn Berrecân el-İşbîlî, Ebu'l-Hakem. *Tenbîhu'l-Efhâm ilâ tedebbürü'l-kitâbi'l-hakîm ve't-taarrufu'l-âyât ve'n-nebei'l-azîm*. thk. Fâtih Hüsni Abdi'l-Kerim. 5 Cilt. Riyâd: Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, 2016.
- İbn Berrecân el-İşbîlî, Ebu'l-Hakem. *Şerh Esmâullahu'l-Hüsnâ*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullah el-Kudâî. *et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfi el-Gırnâtî. *el-Burhân fî Tenâsübi Süveri'l-Kur'an*. thk. Muhammed Şa'bânî. Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- Kabakçı, Ersin. "Âyetler Arası Münasebet Meselesinin Tefsirlere Yansımasının Tarihi Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîru Mukâtil Örneği". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (30 Ekim 2020), 420-442. <https://doi.org/10.31121/tader.763761>.
- Kabakçı, Ersin. "Erken Dönem Ulûmu'l-Kur'an Literatüründe Münâsebâtü'l-Kur'an'ın İzlerine Dair Bir İnceleme: Te'vîlu Müşkili'l-Kur'an ve el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an Örneği". *Rize İlahiyat Dergisi* 23 (Nisan 2023), 19-29. <https://doi.org/10.32950/rid.1263521>.
- Koca, Ferhat. "Mefhum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/350-353. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Koçak, Süleyman. "Tenasübü'l-Kur'an İlmi Açısından Kıyamet Suresi'nin incelenmesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (15 Aralık 2009), 331-369.
- Küçük, Hamza. *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Nas, Taha. *Fıkah Usûlünde Mefhûmun Delâleti İle İlgili Kavramların Gelişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Nesefî, Ebû Hafs Ömer. *et-Teysîr fî't-Tefsîr*. thk. Muhammed Coşkun, 2 Cilt, İstanbul: TYEKB, 2019-2020.
- Polater, Kadir. "Kur'an'daki El-Esmâü'l-Hüsnâ ve Tenâsüb". *Marife Dini Araştırmalar*

- Dergisi* 7/1 (31 Mayıs 2007), 43-64.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fî Ulûmu'l-Kur'ân*. thk. Fevâz Ahmed Zemerlî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2007.
- Süyûtî, Celâleddîn. *Tenâsük'üd-Dürer fî Tenâsüb'üs-Süver*. thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Merzûk Alî İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2002.
- Şensoy, Sedat. "Nazmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/464-466. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şentürk, Mustafa. *İbn Atıyye el-Endelûsi ile Tabresi'nin Kur'an'a yaklaşımları (mukayeseli bir çalışma)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. 6 Cilt. Dımeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414.
- Tuğberk, Yavuz. *Münâsebâtü'l-Kur'ân Çerçevesinde Mekkî Sureler Arası Bağlam*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Üzümcü, Hüseyin. *İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsirinde Esmâ-i Hüsnâ'ya Dair Yorumların Münâsebâtü'l-Kur'ân Açısından İncelenmesi*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yıldız, Mehmet. "Gayb Meselesi ve İbn Berrecân'ın Keşfi Üzerine Bir Değerlendirme". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2014), 375-393.
- Yıldız, Mehmet. *Kudüs'ün Fethini Müjdeleyen Endülüslü Süfî İbn Berrecân*. İstanbul: Rağbet, 2019.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Yılmaz, Mehmet Faik. "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/569. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yüksek, Muhammed İsa. "Tefsirde Sebeb-i Nüzulün Bağlayıcılığı ve İşlevi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (Aralık 2018), 407-438. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.496029>.
- Zerkeşî, Bedreddîn. *el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1957.
- Zilli, Ishtiyâq Ahmad. "Hamîdüddin Ferâhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/477-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Halil İbrahim GÖRGÜN

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The author declares that he have no competing interests.